

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ**

Հայկ. ՍՍՌ Նրեանի Պետական Մանկավարժական Ինստիտուտ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հատոր I

Դոկտոր պրոֆ. ԱՐ. ՂԱՐԻՔՅԱՆ

Ամեն ինչի և ամենի լուսարար
Կոմ. Բ. Կ. Կոմիտաս
14/11/40 Լեւոն Ղարիք

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԼԵՋՈՒՆԵՐԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Գրք
1821

ՄԱՆԿԱՎԱՐՇԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

1921 թվին մեղանում տպագրվեց «Պատմութիւն Շապհոյ Բագրատունւոյ» գիրքը Այդ գիրքը մի հետաքրքրական նորութիւն էր, որովհետեւ գալիս էր լուծելու պատմական մի լուրջ պրոբլեմ: Բանասիրների և ամեն մի հայագետ պատմագետի հետաքրքրութիւնը շարժում էր Հովհաննէս Դրասխանակերտցու հետևյալ վկայութիւնը.

«...վասն զի հաճեցաւ բանս ոչ երկրորդել միւսանգամ զհետեանս զրուցաց Շապհոյ Բագրատունւոյ և մերումս ժամանակի պատմագրի...». «...ըստ իւրումն ժամանակի ընդանի գոլով նորա զրուցացն ամենայնի՝ գեղջուկ բանիւ բաւական քիչ տայ պատճառս տեղեկութեան»*):

Այս վկայութեամբ 10-րդ դարում տպրելիս է եղել Շապուհ Բագրատունի անունով հեղինակ, որը գրել է Բագրատունյաց պատմութիւնը գեղջկական լեզվով, այսինքն բարբառով: Այդ աշխատութիւնն անհայտ էր և, բնական է, պիտի շարժեր հայոց պատմութեամբ զրազվողների հետաքրքրութիւնը: Այդ հեղինակը, կասկածից վեր է, որ պատմած պիտի լիներ հայոց պատմութեան հետաքրքրական դարաշրջաններից մեկի, 9-րդ դարի անցքերը, Հասկանալի է, որ հայոց պատմութեամբ հետաքրքրվողի համար շատ կարևոր էր ունենալ այդ ժամանակակիցի վկայութիւնը: Այդ պատճառով էլ Շապուհ Բագրատունու «Պատմութիւնը» որոնում էին շատերը և շատ վաղուց:

1921 թ. հրատարակված վերոհիշյալ ձեռագիրը հաժականութիւն ունի ներկայացվելու իբրեւ Շապուհ Բագրատունու պատմութիւն և դրա համար բավական տվյալներ ունի. «Պատմութիւնը»

*) Հովհաննէս կաթողիկոսի Դրասխանակերտցու Պատմութիւն Հայոց, էջ 131—32, Թիֆլիս, 1918 թ.:

Թյան» մեջ նկարագրված անցքերը սկսվում են 7-րդ դարից և տե-
վում մինչև 914—20 թիվը և, ինչպես հրատարակիչներն են
պնդում, շատ է տարբերվում մեր ձոնաչված պատմիչների գոր-
ծերի բնույթից ու ոգուց:

Նկատելի է, որ պատմության սկզբնական շրջանների մա-
սին հաղորդածը կրում է հեքիաթի բնույթ, ավելի ճիշտ՝ ֆու-
կլորային բնույթ, որից եզրակացվում է, թե հեղինակը գրավոր
աղբյուր չի օգտագործում, այլ իր բանավոր լսածն է գրի առել,
սակայն, քանի մոռենում է իր ժամանակներին, այսինքն 9-րդ
դարի վերջերին, պատմությունը դառնում է ստույգ, դեպքերը
հավատալի, և դացավում է, որ շարադրողը գեպքերի ակնատեսն
է կամ գրի է առնում ակնատեսների պատմածից: Հեշտ է եզ-
րակացնել, որ հեղինակը ապրել է 9-րդ դարի վերջերին և 10-րդ
դարի սկզբներին:

Բայց արդյոք Շապուհ Բագրատունին է դա:

Հովհաննես Դրասխանադեբուցու հիշատակության մեջ հետա-
քըքրական է նաև այն ակնարկը, թե Շապուհն, իր պատմությու-
նը գրել է գեղջկական լեզվով:

Այդ վկայությունը շատ կարևոր է մեր լեզվի պատմու-
թյան համար, քանի որ հեղինակը պարզապես վկայում է, թե
այդ ժամանակ կար գեղջկական լեզու, այսինքն բարբառ, որով
գրելը առանձին քաջալերանքի արժանի չի եղել: Կասկածից վե՞ր
է, որ այդ դարում բարբառներ կային, որովհետև այդ մասին
վկայում է հենց ինքը պատմիչը, բայց թե ինչպիսին էին այդ
բարբառները, ներկայացնում էին, արդյոք, մի որևէ սխառն, ու-
նե՞լն, արդյոք, նմանություն մեր այժմյան բարբառներին—այդ
ամենի մասին տեղեկություններ չկան:

Շատ ուսումնասիրողներ բավականանում են գեղջկական
համարել այնպիսի ձևադրեր, որոնց մեջ ղիտվում են մի քանի
բարբառային ձևեր, բառեր և ոճեր:

Այդ ամենից եզրակացնում են, թե զրաբար լեզուն մոդու-
լորդի բերանում սկսել էր աղավաղվել և ահա այդ ոճերն ու ձե-
վերը այն ուղին են, սրով գրաբարը վերածվեց բարբառների:

Այս մոտեցումը հիմնովին սխալ է, իրողությունը բոլորու-
վին այդպես չէ:

Գրաբարի հետ զուգընթաց գոյություն են ունեցել նաև

մեր բարբառները, ժողովուրդը եղել է բարբառախոս, իսկ գրա-
բար լեզվով խոսելու մտայնաքաղաքի ընակչությունը և պալա-
տական մարզիկը Գրաբար լեզուն եղել է ընդհանուր լեզու պե-
տությունը կառավարողներին համար, պետության նշանավոր-
ների համար, երկրի այդ ժամանակվա տեղերի համար, այսին-
քով՝ ազնվական դասի համար:

Գրաբարը օգտագործվել է իբրև պետական լեզու, այսինքն
այնպիսի մի լեզու, որը հասկանալի պիտի լիներ այն դասակարգի
համար, որը տնօրինում էր երկրի պետական քաղաքական
բախտը: Երկիրը կառավարելու համար կառավարողները մի-
մյանց լավ պիտի հասկանային, միմյանց հետ պիտի խոսեին,
իսկ դրա համար նրանք պետք է գիտենային մի ընդհանուր լե-
զու: Այդ ընդհանուր լեզուն կարող էր լինել մի միայն երկրի կեն-
տրոնի, երկրի ամենահեղինակավոր վայրի լեզուն, իսկ հին Հա-
յաստանում, ինչպես ֆեոդալական ամեն մի երկրում, ամենահե-
ղինակավոր կենտրոնը պալատն էր և մայրաքաղաքը: Մայրա-
քաղաքը և պալատը հանդիսանում էին միաժամանակ կուլտու-
րայի կենտրոններ, նաև առևտրի ու արվեստների կենտրոններ:

Մենք չենք պնդում, որ հայ ազնվականութունը ամենու-
րեք խոսում էր գրաբար լեզվով: Դա անհնարին էր. ամեն մի
ֆեոդալական տուն ապրում էր իր կալվածակալության մեջ,
այսինքն, երկրի զանազան տեղերում: Բնական է, որ ֆեոդալը
պետք է իմանար այդ տեղի բարբառը, որովհետև տեղացի էր
մեծ մասամբ), բայց մշտական առնչության մեջ լինելով պալատի
և ուրիշ երկրների ազնվականների հետ՝ պետք է որ ընդուներ
այն լեզուն կամ մի լեզու, որով կարողանար հաղորդվել մյուս-
ների հետ: Այդ լեզուն հենց կարող էր լինել միայն պալատա-
կան լեզուն: Մի ուրիշ հանգամանք ևս ազնվականությանը
կառավարողներ այդ լեզուն, դա այն է, որ ազնվականության զգալի
մասը իր կրթությունը ստանում էր պալատում, թագաժառանգի
շրջապատում, մայրաքաղաքի մեջ, ուրեմն չէր կարող չգիտե-
նալ ուստանիկ լեզուն: Այսպես է վկայում Խորենացին.

«Ապա տունու Գնէլ իւր կին զՓառանձեմ ոմն
յաղգէն Սիւնեաց. և թագաւորապէս արարեալ հարսանիս,
տայ առատապէս պարգևս ամենեցուն նախարարացն: Որոց
հաճեալ ընդ նա և սիրեալ, ետուն առ նա՝ զգաւակա

խըհանց, գորս առեալ, մեծապէս հանգերձեաց զարդու և զխնու. և առաւել ևս սիրեցին զնա»*):

Այսպիսի միջավայրում ազնվականը չէր կարող չսովորել ոստանիկ լիզուն, ուստի ազնվական դասը, բացի թագավորների ազգականներից, երկիւղվա՛ն էր, գիտե՛ր իր տեղական բարբառը, միաժամանակ և գրաբարը: Հենց այդ երևույթը հանդիսանում էր գրաբարի թարմացման աղբյուրը, գրաբարի հարստացման աղբյուրը, քանի որ այդ ազնվականութեանը գրաբարի մեջ մուծում էր ժողովրդական լեզվի հարստութեանը:

Անկախ ժողովրդի ցանկութեաններից, ուրիմն, ազնվականութեանը մի տեսակ միջնորդ էր մի կողմից բարբառների, մյուս կողմից գրաբարի միջև. բարբառի հարստութեանը մուծում էր գրաբարի մեջ և նրան անընդհատ կենդանացնում, միաժամանակ և գրաբար լեզվաձևերը հաղորդում ժողովրդին, քանի որ թագավորն ու իր պալատը և ազմինիստրացիան ժողովրդի բոլոր հատվածների հետ գործ չունեին և, ըստ ֆեոդալական կարգերի, նրանց վարչական, հարկային, դատական և այլ իրավունքները սահմանափակվում էին իրենց դոմիններով: Եթե ազնվականները միմյանց հետ կապվում էին գրաբար լեզվով, ապա յուրաքանչյուրն իր հպատակների հետ կապվում էր տեղական բարբառով:

Ֆեոդալի բարբառային խոսվածքի մեջ չէր կարող չլինել գրաբարի հետքերը, որոնք հաղորդվում էին ժողովրդին: Ինչպես և նույն ֆեոդալի գրաբար խոսվածքի մեջ չէին կարող չլինել իր բարբառի տարրերը, որոնցից մի մասը կարող էր յուրացվել գրաբարի կողմից և ընդհանրանալ:

Այդ հանգամանքը մի կողմից, մյուս կողմից այն, որ գրաբարը կադմավորվել էր ժողովրդական լեզուներից, ստեղծել էր այնպիսի մի գրութեան, երբ լեզվական շատ մեծ ընդհանրութեաններ կային ժողովրդական լեզվի և գրաբարի միջև:

Ուստի պետք է ընդունել, որ գրաբարի սովորական խոսակցական լիզուն, ինչպես օրինակ «Տուր զհաց», «Տամ նմա զձուր», «Առնում զհարկս իմոյ աշխարհին» և այլն, հասկանալի կլինեին ժողովրդին իբրև պարզ խոսակցութեան, բայց գրաբարի ամբողջական սիստեմն այն ժամանակ ժողովրդի սեփականութեանը չէր և լինել էլ չէր կարող:

*) Դ. Խորենացու, Պատմութիւն Հայոց, էջ 281, 1918 թ. Թիֆլիս:

Աշխարհաբար գրական լեզուն անգամ, որ իր սխառմով ժողովրդական լեզուների պատճենն էր, նախահոկտեմբերյան շրջանում մեր ժողովրդի բաղմամբիվ հառվածներին հասկանալի չէր: Դրա համար հետո գնալու կարիք չկա, բերենք մեր հայտնի գիտնականներից մեկի կարծիքը.

«Մեր բառարանը (ստորին աշխարհաբար գրական լեզվի մասին է—Ղ.) բոլորովին գրաբար է և շատ կը տարբերի բուն ժողովրդի խոսակցական լեզվէն: Ասոր համար է, որ հասարակ ժողովուրդը մեր գրական լեզուն կը կոչէ գրաբար»^{*)},

Եվ, իրոք, որքան հասկանալի կարող է լինել մեր գրական լեզուն մի կիլիկեցու, մի համշենցու, մի սյունեցու կամ ադուլիսեցու: Ասածներին հավատարու համար հարկավոր է հաշվի առնել այդ բարբառների հսկայական տարբերությունները:

Անկիրապահորեն կարելի է ասել, որ հիթի հիշյալ բարբառների ներկայացուցիչներն իրար հանդիպեն և յուրաքանչյուրը խոսի իր բարբառով առանց հարմարվելու մյուսին, ապա նրանք միմյանց չեն հասկանա:

Այդպես է հիմա կամ մեր ժամանակներում, երբ հայերի զանազան հառվածներն այսքան հալորդվում են միմյանց հետ, ապա ինչպե՞ս կլինի հին Հայաստանում, երբ հայ գյուղացիները իրավապահ էին և ֆեոդալիզմը անանցանելի անջրպետ էր ստեղծել նրանց մեջ: Եթե ավելացնենք զրան նաև այն, որ 19-րդ դարի գյուղացին ավելի դարգացած պետք է եղած լինի քան 5-րդ դարի գյուղացին, այն ժամանակ պարզ կլինի, թե ինչու ժողովրդի բոլոր հառվածները չէին կարող խոսել մի ընդհանուր լեզվով և պիտի ունենային իրենց բարբառները:

5-րդ դարում ժողովրդական լեզուների գոյության փաստը մի այլ երևույթ ևս ապացուցում է. հայտնի է, որ գրաբար լեզվի առաջին էտապը, մեր գրական լեզվի առաջին ժամանակաշրջանը, որ սկսվում է գրերի դուրսով, 412 թվին, և ավելի է մինչև 460 թ., ընդունված է կոչել «սոսկեղարյան» հայերեն: Այդ ժամանակի լեզուն ստացել է այդ կոչումը որպես գրաբար լեզվի լավագույն էտապը, օրինակելի էտապը:

Հետագայում որակով փաստանում է գրաբարը, ուստի և կոչվում է «արծաթի դարի» գրաբար:

^{*)} Ղ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն, Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հատ. II, էջ 20, 1911 թ.

Հարց է առաջ գալիս, թե ինչո՞ւ առաջին շրջանի պրաքսի-
սը, երբ գրականությունը դեռ նոր էր սկսվել, այնքան «կա-
տարյալ» էր, մինչդեռ ավելի ուշ, երբ կար գիր ու զրուխտու-
թյուն, ուրեմն լեզվի մշակման հնարավորությունն, նկատում
ենք պրաքսիսի որակի «անկում»։ Պետք էր սպասել ընդհակա-
ռակն։ Չէ՞ որ գրականության առկայությունը հնարավորու-
թյուն է տալիս «տարերային խոսողությունը» մշակել ու կա-
տարելագործել և դարձնել կանոնավոր զրուխտ լեզուն։

Շատերը գրաբարի այս առեղծվածը լուծում են շատ հա-
սարակ ձևով՝ ասելով է, թե գրաբարն աստիճանաբար աղավաղ-
վեց, որովհետև ժողովուրդը գրագետ չէր և փչացնում էր լեզուն
և իբր թե՝ ժողովրդի կողմից գրաբար լեզվի փչացումն ստաջաց-
րից հայերեն բարբառները։

Այդ տեսակետը հիմնովին սխալ է։

Եթե իսկապես ժողովուրդը փչացնում էր լեզուն, ապա ին-
չո՞ւ նա այդ ակտը սկսեց կատարել 5-րդ դարուց սկսած, ինչո՞ւ
մինչև 5-րդ դարը այդ փչացումը չէր կատարում նա, երբ գիր
ու գրականություն չկար, ուրեմն և գրավոր կոնարով չկար լեզ-
վի վրա։

Մի տեսակ միասնական է գտնում գրաբար լեզվի աղավաղման
տեսակետը, որովհետև գիր ու գրականություն ունենալուց հետո
ժողովուրդը շատ ավելի առիթներ կունենար կանոնավոր լեզվով
խոսք լսելու, քան այն ժամանակ, երբ գիրը չկար։ Ուրեմն պետք
էր սպասել գրաբարի աղավաղում մինչև գրերի դյուտը և կանոնա-
վորում՝ գիրը հնարելուց հետո։ Ուրեմն՝ գրականության սկզբի
լեզուն պետք է որ լիներ անկասար և գնալով ավելի կատարյալ
դառնար (5-րդ դարից հետո), մինչդեռ մենք տեսնում ենք ընդհա-
կառակն, այն է՝ նախ լինում է գրաբարի «ոսկեդար», ապա «արծաթե
դար» և ապա «երկաթե դար»։ Պարզ է, որ աղավաղման տեսակետը
սխալ է և ոչինչ չի բացատրում։ Եվ վերջապես՝ ինչ է նշանակում
լեզվի աղավաղում։ Անմիտ և աննպատակ և առանց պատճառի
աղավաղում չի լինում։ Կարող է պատահել, որ այդպիսի բան կա-
տարվի մի քանի բառերի հետ, նրանց գրությունը սխալ վերծան-
վելու պատճառով, օրինակ՝ շագանակ բառը, որ եղել է շաղանակ,
բայց բառամիջի դ-ն սխալ վերծանվելով գ, տվել է բառի այժմյան
պատկերը. նույնը և շերամ բառը, որ գրված է եղել շերաա, սխալ-

մամբ կարդացվել է շերամ և պահպանվել այդ սխալ ձևով: Բայց այդ կատարվել է հենց գրավոր լեզվի պատճառով, իսկ բանավոր լեզվի մեջ նման բաները լուրջ և օրինական և կամ իբրև լեզվաբանական երևույթ բնորոշելը անպարտաշատ է լեզվի թեորիայի հանդեպ: Մեկ—երկու բառի աղավաղումը ոչ մի հետք չի թողնում լեզվի վրա, ուր մնաց թի փոխի նրան: Իսկ եթե ընդունենք, այնուամենայնիվ, որ աղավաղումների միջոցով է լեզուն փոխվում, այդ դեպքում պիտի ընդունենք, որ լեզվական գործունեության մեջ մարդիկ ավելի խելացի բան, քան անընդհատ լեզվական աղավաղումներ կատարելը, դեռ չեն հնարամտել: Բայց այդ կլինեն խնայալի մի զրպարտանք մարդկային հասարակության հանդեպ: Մարդկային հասարակության կուլտուրան, այն էլ լեզվական կուլտուրան աղավաղումներով չէ, որ փոփոխվում է, որովհետև աղավաղումներ կատարողը կարող է լինել այս կամ այն անհատը, իսկ հասարակությանը ամեն մի անհատին ենթարկում է լեզվական հսկողության, քանի որ անհատի խոսած լեզուն իրենը չէ, իր ստեղծածը չէ, այլ հասարակությանը:

«Մարդկային մտածողությունը գոյություն ունի որպես անցյալի, ներկայի և ապագայի բազում միլիարդ մարդկանց անհատական մտածողություն»*):

Ուրեմն ամեն մի անհատի լեզու սեփական գլխարկի, վերարկվի կամ նամակաթղթի նման չէ, որի հետ վարվի անհատը ինչպես ցանկանում է: Այդպես կարող է մտածել միայն լեզվաբանական մանուկ գիտությունը, իսկ հասուն գիտությունը, մարքսիզմ-լենինիզմի սկզբունքներով տագնապած գիտությունը կարող է ընդունել միայն, որ «լեզուն հենց պորձնական, ուրիշի համար նաև գոյություն ունեցող, և միայն դրանով իսկ ինձ համար ևս գոյություն ունեցող իրական գիտակցություն է»**):

Հետևաբար ամեն մի անհատ իր լեզուն կոնտրոլի է ենթարկում հասարակական լեզվի միջոցով:

Հետևաբար անհավատալի է նաև, որ անհատը զրազվի միայն լեզուն աղավաղելով: Եթե այդ անհավատալի է, ապա ուրեմն որքան մեծ անճշտություն է խոսել ամբողջ հասարակայնության մասին, վերագրելով նրան լեզուն աղավաղելու հարասե

* R. Маркс и Фр. Энгельс, Соч., т. XIV, стр. 86, 1931 г.

** R. Маркс и Фр. Энгельс, Соч., т. IV, стр. 21, 1931 г.

տենդենց: Ժողովրդի հասցին զա անտեղի մի հերյուրանք է Դրա ամենալավ աղացույցն այն է, որ Ժողովրդի խոսվածքի յուրաքանչյուր տեսակը, բարբառը իրենից ներկայացնում է մի իսկական, առանձնահատուկ սխտեմ, որ իր հերքին օրինաչափություններով, լեզվական տրամաբանությունը ոչնչով չի զիջում ամեն մի գրական լեզվի: Ուրիշ հարց է, թե ամեն մի բարբառի մեջ երեվում են տեղայնություն, սահմանափակություն գծերը, բայց դա հասկանալի է այն ընդհանուր սկզբունքով, որով բոցատրվում են սոցիալական բոլոր երևույթները, այն է՝ «հասարակական գոյը որոշում է հասարակական զիատակցությունը»:

Ինչպես տեսնում ենք՝ աղավաղման տեսությունը գիտական լեզվաբանություն հետ որևե գործ չունի, որևե առնչություն չունի, հետևաբար բարբառների առաջացումը գրաբարյան աղավաղումներով բացատրելը ճիշտ չէ:

Այդ բոլորից հետո շարունակում է մնալ չոտուզված ու չապացուցված այն հարցը, թե ինչո՞ւ գրաբարը ավելի կանոնավոր էր գրականության սկզբնական էտապում, քան հաջորդում, ինչո՞ւ նախ լեզվական «ոսկեդար», ապա «արծաթե դար» և ոչ ընդհակառակը:

Այդ պարզելու համար քննենք հարցն ըստ էության:

Դրաբարի «աղավաղումները» երկու տիպի են, մեկ՝ կառուցվածքի միազնում կամ շարահյուսական աղավաղումներ, մեղանչանք գրաբարի օրինաչափ ձևերի հանդեպ, մեկ էլ՝ ձևաբանական աղավաղումներ, այսինքն սխալներ և մեղանչանքներ գրաբարի ձևաբանական օրինաչափությունների հանդեպ:

Այդ երկու տիպի աղավաղումների պատճառները կարող են լինել երկուս. մեկ՝ օտարամտածությունը կամ օտարաբանությունը, մյուս՝ բարբառամտածությունը կամ բարբառաբանությունը:

Օտարամտածություն ասելով հասկանում ենք օտար լեզվի սխտեմով հայերեն կամ մայրենի լեզվով խոսելն ու գրելը: Մեզ հայտնի է, որ հայ հեղինակները շատ գրքեր են թարգմանել հունարենից, ասորերենից և պարսկերենից, հետևաբար նրանք այդ լեզուները պետք է լավ իմանային: Այլ, իբրեք, հայ հեղինակներից շատերը ուսում են ստացել այդ լեզուների երկիրներում, հատկապես Հունաստանում:

Նշանակում է՝ նրանց լեզվական մատածությունը խիստ
չափով ազդված պիտի լինեն այդ երկիրների լեզուներից, որի
հետևանքով էլ հայերեն գրելիս գործածվել են հունարան, պարս-
կաբան և ասորաբան ոճեր: Հայտնի է, որ գրաբար լեզուն 7-րդ
դարից սկսած ունի մի ամբողջ շկուր, հեղինակների մի ամբողջ
շարք, որոնք ներկայացնում են հունարան դպրոցը (Մովսես
Քերթոզ, Դավիթ Անհաղթ փիլիսոփա, Անանուն, Անանիա Շի-
րակացի և այլն): Այդ հեղինակները, մատածելով հունարեն, գրել
են հայերեն, ուստի և նրանց լեզուն խախտում է, ուրիշները
կասեին՝ աղավաղում է գրաբար լեզվի սիստեմը:

Այդ նույն երևույթը տեղի է ունեցել 7-րդ դարից ավելի
առաջ, մեր կարծիքով, մեր-գրականության հենց սկզբից, հենց
այն հեղինակների կողմից, որոնց կրթությունը եղել է հունա-
կան, ուստի սխալ է գրաբար լեզվի մեջ հունարանությունն
ընդունել միմյան 7-րդ դարից: Հունարանությունը գրաբար
լեզվի մեջ նկատվում է հենց 5-րդ դարից սկսած: Ուրեմն՝ սխալ
է նաև այն տեսակետը կամ այն վարմունքը, երբ մի հեղինա-
կի մոտ դանում են հունարանության հետքեր, շտապում են ան-
միջապես տեղափոխել այդ հեղինակին 5-րդ դարից դեպի հո,
դեպի ուշ ժամանակներ, առնվազն 7-րդ և երբեմն էլ 8, 9-րդ
դարերը, չնայած նույնիսկ նույն հեղինակի հակառակ վկայու-
թյուններին: Այդպես են վարվել և շարունակում են վարվել
մեր 5-րդ դարի պատմագիր Մովսես Խորենացու հետ, նույն
ձևով են վարվում այժմ Մխիթարյանները Եղիշեի հետ, չնայած
այն բանին, որ հեղինակն ասում է՝

«...Ճառագրեմք զբազում հարուստան՝ յորում պա-
տահեցաք և մեք իսկ ականատեսք լինելով»*):

Օտարամտածությունը լեզուների խառավորման միջոցնե-
րից մեկն է, եթե դա չափից շատ չէ: Չափից շատ լինելու
դեպքում օտարամտածությունը մթազնում է լեզուն, զրկում
ձևունությունից, բայց քիչ լինելու դեպքում ոչ թե փնտռում,
այլ օգուտ է տալիս: Բանի որ լեզուն միևնույն սիստեմով չի կա-
րող արտահայտել բոլոր ժամանակների և բոլոր շրջանների փոփոխ-
ված գիտակցությունը, ուստի օտարամտածության օգնություն

*) Եղիշեի Պատմութիւն Վարդանանց, Թիֆլիս, 1913, էջ 11:

հաղարդվում են գիտակցված իրականության այնպիսի երկ-
վույթներ, որոնք յուրացրել է ուրիշներից ավյալ հասարակու-
թյունը իր զարգացման ճանապարհին:

Լեզվի համար որոշ չափի օտարամտածությունը նույնքան
անհրաժեշտ է, որքան բառական փոխառությունը: Յուրաքանչյուր
լեզու լեզվական մտածողության որոշ կայուն սխառմ ունենում
է միշտ, սակայն, երբ այդ սխառմն ինքն իրեն սպառում
է և անդոր է լինում արտահայտելու փոփոխված գիտակցու-
թյունը, օտարամտածության երևույթների յուրացումը դառ-
նում է անհրաժեշտություն:

Ահա օտարամտածության այդ դեպքերի երևույթը գրաբարի
մեջ պոլերիստների կողմից ընդունվում է իբրև դրաբարի աղա-
վաղում:

Մեր կարծիքով գրաբարում բայի ներխուժումը որոշիչի և
որոշյալի, հատկացուցչի և հատկացյալի միջև օտարամտածու-
թյան արտահայտություն է, որ հաճախ կդառնան հունաբան
հեղինակների մոտ, նաև Թորենացու, Սիբեոսի և ուրիշների:

«...դքաջեց արգեօք եթէ զվատաց անցեալ ունիցի զտեղի...»)
«...յունականաւն վարէին գրով...»:

(համեմատիր՝ լատ. Solon venit atheniensis):

Մեսրոպյան շրջանի մի շարք հեղինակների մոտ այդ նկա-
տելի չէ (Նզնիկ, Հովհան Ոսկեբերան, Աստվածաշնչի թարգ-
մանիչներ և այլն):

Գրաբար լեզվի «աղավաղման» երկրորդ պատճառը բար-
բառամտածությունն է:

Ետոսկեղարյան հեղինակների մոտ հաճախ ենք հանդիպում
նախադասությունների այնպիսի կառուցվածքի, որոնք հիշեց-
նում են ժողովրդական լեզուները:

Մեր կարծիքով, ոսկեղարյան շրջանի և ետոսկեղարյան
շրջանի որոշիչի և հատկացուցչի առաջագաս դործածությունը
գրաբարին չէ, այլ ժողովրդական լեզվինը, որից չէր կարող եր-
բեք խուսափել գրաբար լեզուն:

Գրաբար լեզվի հորվումն ու խոնարհումը կուռ սխառմ են
ներկայացնում, եթե հետևենք օրինաչափական ձևերին, սակայն
այդ ձևերից կատարվում են բաղմաթիվ շեղումներ, այդ ևս պետք
է բացատրել ժողովրդական լեզվի ազդեցությամբ:

Գրաբարի մեջ անբացատրելի համարվող, կամ իբրև աղա-
վաղում ընդունվող բաղմաթիվ ձևեր ու երևույթներ կան. դրանք
վերաբերում են և՛ շարահյուսության, և՛ ձևաբանության, և՛
բառադործածության, և՛ ամբողջ լեզվական մտածողության:

Այդ բոլոր շեղումները բացատրել անհատական աղավա-
ղումով, չի կարելի, սննչով չի էլ հիմնավորվում, ուրեմն պետք է
որոնել մի այլ պատճառ, բայց լուրջ և հիմնավորված:

Մեր կարծիքով լեզվական փոփոխությունների կամ աղա-
վաղումների երկրորդ պատճառը կարող էին լինել ժողովրդական
բարբառները:

Իբրև կենդանի լեզու, նրանք թափանցում են գրական լեզվի
մեջ (նաև միմյանց մեջ) և ստեղծում այն անկանոնությունները,
որոնք դիտվում են իբրև «աղավաղումներ», օրինակ՝ դրաբար
լեզվի հոգնակի հայցականը ունենում է և հոլովակազմիչ և տար-
բերվում է ուղղականից, մինչդեռ ժողովրդական լեզվի հայցականը
միշտ նման է ուղղականին (առարկայի առումով վերցրած գո-
յականը) ուստի Խորենացու՝

«...ընկեց ի մէջ՝ օրիորդին Ալանաց և շատ ցավեցոյց
զմէջ՝ փափուկ օրիորդին» և կամ Եղիշեի «և արք պարսիկէ...
կալան և հոռ ի ձեռս նորա» հայցականների Բ-ն պետք է հա-
մարել ժողովրդական լեզվի աղղեցություն: Ուրեմն դրաբարի
«աղավաղումը» կատարվել է դրաբարի լեզվաձևերը ժողովր-
դական լեզվի ձևերով փոխարինելու միջոցով:

Գրաբար լեզուն ունի Բ հոգնակի, բայց Փարպեցու մոտ
դառնում ենք իր հոգնակի ունեցող բառեր («հայեր», «հարկեր»):

Հետևաբար դրաբարն «աղավաղվել» է ժողովրդական հոգնա-
կիով՝ դրաբարինը փոխարինվել է աշխարհաբարի հոգնակիով:

Այս և նման բազմաթիվ երևույթները ցույց են տալիս, որ
դրաբարը չէ, որ աղավաղվում է, արվեստի հետո ստեղծվին
բարբառներ, այլ ընդհանրապես, դրաբար լեզվի կողքին գոյու-
թյուն ունեին ժողովրդական լեզուներ, որոնց այս կամ այն
ձևերը թափանցելով դրաբարի մեջ՝ խախտում էին նրա սխառումը:
Շատերը միամտաբար ստանում են այն տպավորությունը, թե
դրաբար լեզուն աստիճանաբար «աղավաղվում» է և այդ «աղա-
վաղումը» տանում է դեպի բարբառների գոյացումը:

Գրաբարի ղուգընթաց ժողովրդական լեզուների առկա-
յությունը կասկածից չի քշում, որովհետև ոչ մի այլ կերպ բացա-
տրել դրաբարի սխառումի խախտումը հնարավոր չէ: Լեզվի «ներ-
քին օրինաչափ դարգացում» հասկացողությունը հնարավոր է
ընթանել միայն այն իմաստով, որ լեզվի ներսում ստեղծվում է

սխալեմի միօրինակութիւնն և համաչափութիւնն: Հասարակական գիտակցութիւնը ուղղվում է միշտ այն կողմը, որն ավելի հասարակականորեն շահավետ և անտեսական է (խոսքը վերաբերում է լեզվական օրինաչափութիւններին), որովհետեւ այդ ձևով հեշտանում է լեզուն: Մնացած օտար փոխառութիւնները ամեն մի լեզու հարմարեցնում է իր սխառեմին, միօրինականացնում է իր լեզվական երևույթների համաձայն: Իսկ սեփականացված ձևերն այդ միօրինականացման հնթարկըվում են է՛լ ավելի ուժեղ: Դրա ամենալավ ապացույցն է գրաբար լեզվի հոլովման սխառեմը, որ բացառութիւններ չգիտե, եթե նկատի չառնենք մասնակի շեղումները, որոնք բացատրվում են դրսի ազդեցութեամբ, ժողովրդական լեզվի աղբիւրութեամբ:

Դրա ապացույցն է նաև խոնարհութիւնների թվի կրճատումը հայերենում (գրաբարում՝ 5, ժամանակակից հայերենում՝ 2):

Միայն այն ժամանակ, երբ դրսից տաճված ձևերը լեզուն չի կարողանում հարմարեցնել իր սխառեմին, նա իր մեջ ընդունում է իր սխառեմին հակառակ նոր օրինաչափութիւններ: Ուստի գրաբարին օտար կամ անհարազատ լեզվական օրինաչափութիւնները գրաբարինը չեն, այլ գրաբարին զուգահեռ գոյութիւն ունեցող ժողովրդական բարբառներինը, ուստի գրաբարի շեղումներն ու բացառութիւնները, որոնք հիշեցնում են բարբառների ձևերը, ամենալավ ապացույցն են 5-րդ դարում և ավելի առաջ բարբառների գոյութեան:

Կարելի է առարկել, թե մեկ երկու ձևերը, որ հիշեցնում են բարբառները, գուցե նոր գոյացումներ են հինց իրեն՝ գրաբարի մեջ, և որ այդ երկու օրինակները չեն կարող ապացուցել ժողովրդական լեզուների ամբողջ սխառեմի առկայութիւնը:

Այստեղ սակայն լեզվաբանութեան մեջ պետք է կիրառել այն, ինչ որ կենդանաբանութեան մեջ ընդունված է՝ մարմնի անդամներից մեկի միջոցով վերականգնել կենդանու ամբողջ ֆիզիոլոգիական կառուցվածքը:

Իսկապէս, ժողովրդական լեզվի ինչպիսի երևույթներ կան գրաբարի մեջ:

1. Որոշիչի և հասկացուցչի առաջադաս գործածութիւնը:

Գրաբարը ժողովրդական լեզուներից հինց տարբերվում է շարահյուսական այդ ձևերով, ժողովրդական լեզուների մեջ որո-

շիշի և հատկացուցչի հետագա գործածութիւնը անհնարին է և անըմբռնելի:

2. Հոգնակի հայցականի և ուղղականի նմանութիւնը:

3. Ներդպական հոլովի գործածութիւնը*):

4. Նախադասութեան անդամների շարադասութեան տարբերութիւնը:

Այդ ամենը վկայում են, որ այդ ձևերը ոչ թէ պատահական են, այլ մի առանձին բարձրաձայնութեամբ մասնակի վկայութիւններ:

Հետևաբար, գրաբարի «անկումը» եռասկեզարյան շրջանում բացատրվում է ժողովրդական լեզուների ներթափանցմամբ, միաժամանակ այդ «անկումը» ապացուցում է ժողովրդական լեզվի գոյութիւնը գրաբարին գուգահեռ և գրաբարի գոյութեան ամբողջ ժամանակաշրջանում:

Ինչևէ, սակայն, գրաբար լեզուն ապրում է «անկում», այսինքն՝ ինչևէ գրաբար լեզուն Եւրոպայի Զ-րդ կիսին ափէի ուժեղ է: Ենթարկվում ժողովրդական լեզուների ազդեցութեան, քան առաջին կիսին:

Գրաբար լեզվի խոսակցական բազան թագաւորական պալատն էր և մայրաքաղաքը:

Այդտեղ լեզվական կրթութիւն էին ստանում բոլոր նորանք, որոնք առնչութիւն ունեին կամ կապված էին այդ պալատի հետ: Մայրաքաղաքի հասարակայնութիւնը օրինականութիւն էր տալիս լեզվաձևերին՝ հասարակականորեն վերարտադրել տալիս ժառանգաբար մշակված լեզվաձևերը:

Առաջին հողինականները այդ միջավայրի ազդեցութեան ներքո գրաբարը շատ լավ գիտեին և պահանջված դեպքում կարող էին ստուգել, ինքնակոնտրոլի ենթարկել իբեհց, ուստի նրանց լեզուն «մաքուր» գրաբարյան էր: Բայց տհաւ անցնում են ժամանակները, պալատը կորցնում է իր նշանակութիւնն առանձնապէս 429 թվից հետո, երբ դադարում է գոյութիւն ունենալուց հայ թագաւորութիւնը նաև «անվանապէս, մայրաքաղաքը ևս կորցնում է իր նշանակութիւնը, ցրվում է գրաբարախոս

*) Տե՛ս Մ. Խորենացւոյ Գատնութիւն Հայոց, 1920 թ., էջ 35, և...ի բարձրականութեան կուռ կալովի տեղում:

հասարակայնությունը, թուլանում է զբարարի խոսակցական բա-
զան, կուլտուրական կենտրոնները դառնում են զանազան ազնվա-
կանների պալատները, որ բարբառային խոսակցությունից զերծ
չէին:

Բնական է, որ զբա հետեանքը պետք է լիներ ժողովրդա-
կան լեզուների ուժեղ ազդեցությունը դրարարի վրա: Ահա ինչու
զբարարի զարգացման սխեման զլխի վրա է կանգնած, այսինքն,
նախ կատարյալ էտալն է, ապա՝ տառիճանաբար «անկումը»:

Գրարարի «անկումը» պետք է բացատրել և մեկ ուրիշ
հանգամանքով:

Մեր գրողների զգալի մասը գեղջուկներ են, գեղջկական
ծագում ունեցող մարդիկ: Նրանք ազնվականության կողմից
վերցվել են իբրև անձնական սպասավորներ:

Գեղջուկները սպասարկել են ազնվականությանը ամեն
ինչով, ազնվականության ապրուստը, սեղանի բոլոր բարիքները,
հագուստը, արդ ու զարդարանքը, բնակիլի շենքերը, դեղարվես-
տական ճաշակը բավարարող բոլոր իրերը ստեղծվել են գեղջուկ-
ների ձեռքով: Գեղջուկները սպասարկել են ազնվականներին
նաև գիր ու գրականությամբ: Ազնվականները ուշիմ գեղջուկ մա-
նուկներին վերցրել են և գիր սովորելու ավել մի կողմից ազա-
տելով իրենց այդ ծանր բեռից, մյուս կողմից գրագետ գեղջուկնե-
րին պահել իրենց պալատներում քարտուղարության, կամ
գրով սպասարկելու համար: Այդպիսի գեղջուկ է եղել Մեսրոպ
Մաշտոցը, հայերեն գիր հնարողը, այդպիսին էր Ղազար Փարպե-
ցին, այդպիսին էր Խորենացին և այլն:

«Իսկ որ զատոյցն զիս պարեգօտիւք ի ծառայութենէ
աշխարհիս և աղաաութեան եղև մեզ առիթ, տիր Աղան՝
քո տեառն քեռի էր»*)։—Իսկ այն ժարդը, որ պարեգոտիով
այս աշխարհի ծառայությունից (այսինքն՝ գեղջուկ վիճա-
կից—Ղ.) ինձ դատեց և առիթ եղավ մեր աղաաության (ա-
ղատ վիճակ ունենալուն—Ղ.) քո, տիր, քեռին էր, տեր
Աղանը.—վկայում է Փարպեցին իր մասին:

Ազնվականության պետքերին սպասարկելով՝ ժողովրդի այս
տաղանդավոր զավակներն օրեկափոփոխ կատարել են համաժո-

*) Ղ. Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց և Թուրք..., էջ 133, 1904 թ.:

դովրդական դործ, նրանք առեղծել են մեր ժողովրդի դրաբարա-
լիզու կուլտուրան: Այդ գրեթե ընթացքում նրանք գրաբարն
օգտագործել են իբրև սովորած, երկրորդ մայրենի լեզու, այդ
պատճառով էլ հաճախ գրաբարի մեջ մուծել են իրենց լեզվա-
կան մասժողովյան տարրերը: Դա գիտվել է իբրև գրաբարի
աղավաղում, մինչդեռ դա ժողովրդական լեզվի թափանցումն է
լեզվի մեջ:

Այդտեղից կարելի է անել մի կոդմնակի եզրակացություն.
այն գրողները, որոնց մոտ ժողովրդական լեզվի տարրերը շատ
ուժեղ են, այսինքն՝ որոնք գրաբարից շատ սխալներ են ա-
նում, նրանց մայրենի լեզուն եղել է բարբառը, նրանք ծագու-
մով գեղջուկ են:

Այդպիսի մի գեղջուկ գրող է նաև կարծեցյալ Շապուհ
Բագրատունին:

Առաջինը՝ վաղ ժամանակի գրաբարի մեջ ժողովրդական լեզ-
վի հետքերը քիչ են, որովհետև գրաբարի խոսակցական բա-
զան ուժեղ էր, և հեղինակները լավ են սովորել կենդանի լե-
զուն և քիչ սխալներով գրել, բայց երբ ցրվեց այդ բազան, տար-
բալուծվեց, գրաբարի խոսակցական բազան մանրացավ, թուլա-
ցավ, հեղինակները, վատ սովորելով կամ գրքերով սովորելով
գրաբարը, ավելի էին ենթակա ժողովրդական լեզվին: 9—10-րդ
դարերում, երբ գրաբար լեզվի խոսակցական միջավայրը ան-
հատանալու վրա էր արդեն, գրաբարը սովորում էին միմիայն
գրքերով և, բնական է, շատերին չէր հաջողվում լիակատար կեր-
պով տիրապետել այդ լեզվին, ուստի նրանք սխալներ շատ
էին անում: Իսկ այն գեղջուկ, երբ գրում է մեկը, որը գրաբա-
րը սովորել է միայն գրքով, չի խոսում գրաբարով և գիտե իր
մայրենի բարբառը միայն, այդպիսի մեկը գրաբար լեզվով գը-
րելիս պիտի խառնի գրաբարի սխառնի աշխարհաբարին, հատ-
կապես իր մայրենի բարբառին:

Այդպիսի մեկը չի էլ ենթադրում, որ ինքը սխալներ է
կատարում, քանի որ նա ամեն տեղում չէ, որ գիտակցում է գը-
րաբարի լեզվական նորմաները: Սխալները կլինեն մեծ մա-
սամբ ոճի և շարադասության մեջ:

Այն գեղջուկ, սակայն, երբ գրողը գրաբարի խոսակցա-
կան միջավայրում չի, գրաբարը սովորել է գրքով, ինքնու-

րուէն գրիւիս սխալներ կանի նաև ուղղագրութեան մեջ, այսինքն գրաբարի հնչյունական սխատեմի մեջ: Այդ սխալները բաժական պարզութեամբ կ'ըրսեմորեն նրա բարբառի առանձնահատկութեանները:

Մեր բարբառների հնչյունական սխատեմի հնազույն վիճակի մասին շատ տեղեկութեաններ չունենք: Զկան ուսումնասիրութեաններ, չկան տեքստեր, իսկ եթէ լինեին էլ, գրի առնված չալիտի լինելին դիտական այնպիսի մի մեթոդով, որը գաղափար տար ամբողջ լեզվաօրհանմի մասին: Ուստի մեր բարբառների հնչյունական սխատեմի հնազույն վիճակի մասին բնագիր-տեղեկութեաններ ունենալն անհնարին է:

Բարեբախտաբար կա մի միջոց, որով կարելի է մոտավոր չափով վերականգնել բարբառների լեզվական սխատեմի հնազույն վիճակը կամ գաղափար կազմել նրա մասին: Այդ միջոցը բարբառային տիպի սխալների ուսումնասիրութեանն է: Այդ տիպի սխալներ հեղինակները կտարել են հնազույն շրջաններից սկսած, կատարում են նաև այսօր:

Այդ տեսակետից ևս դասական և դարձանալի երևույթ է կարծեցյալ Շապուհ Բագրատունու աշխատութեանը:

Ուղղագրական ի՞նչ սխալներ ունի Շապուհ Բագրատունին և ի՞նչ են ցույց տալիս նրանք:

1. Բառասկզբին գրաբարի ձայնեղների դիմաց չափազանց հաճախ են սլատահում շնչեղ խուլեր, այսինքն ք, դ, զ, ճ, ջ շնչյունների դիմաց փ, ք, ք, ց, չ հնչյուններ:

Օրինակներ.

«...դիմորդ կարացից սուր մերցուցանել ի կենսալիեր փայտ խաչին» (12)*:

«...և տայ նմա որ ասպնչան իցէ» (12):

«...հսկէին դիշերն ամենայն բազում աշխատութեամբ» (13):

«...զարմացաւ ընդ հովատոս կնոջն...» (13):

«...յանկարծակի նստաւ չորիս...» (13):

«...ոչ կարաց շարժել ի տեղոջն» (13):

«Եւ դեմ եթեալ երբեալ ի վերայ Դարբանդին...» (18):

«...դէնք քորայ մի կարասցեն տալ խոց թշնամեաց քոց»... (27):

«...արդ ունիմ դէիր ձեռին Մահմետի հօր քո...» (26):

*) Փակագծերում նշվում են գրքի էջերը:

«...և աղատագրունդն ընտրածք փիւրոց...» (62)*:

«...այս ի ամէ որ ի ննդութիւն և տրփելք եմ կացել...» (63):

«...ոչխարք քերք և պարարտք...» (65):

«...և զմեծ շահաստանն զԹՎին...» (72):

«...ով իշխան, ահայ աւուրս որոյ, բազում լապրատկանք
են նստուցել ծառայքն մեր, արի երթանք որսանք»: Եւ նայ հե-
ծաւ չորի և գնաց զհետ նոցայ և հասան եղբ աղեաց, որ Վար-
դափոյն կոչեն» (75):

«...և նա արեւելց զչորին...» (75):

«...քաջ մարդիկ ազգէն Գնունեաց...» (82):

«...աւձին ցազն լաւ է սպանանել, որ ոչ վիշապանան» (84):

2. Այդ սխալները կարելի էր համարել արտագրողի սխալ-
ներ, (թեև անդրազեկտ արտագրողն անգամ չէր կարող կառա-
րել այդպիսի ռիստեմալով սխալ), եթե չլինեին հակադարձ տի-
պի բարբառային սխալները, այսինքն՝ զրողը, որովհետև գրա-
բարի ձայնեղները կարգալիս արտասանուած է շնչեղ խուլ, ուս-
տի գրեղու ժամանակ իր արտասանութեան շնչեղ խուլը գրում է
ձայնեղի նշանով: Ուրիշ խոսքով՝ փ, թ, ք, ց, չ-ի փոխարեն
գրում է բ, դ, զ, ձ, ջ, քանի որ կարդալիս նա արտասանում է
շնչեղ խուլ:

Օրինակներ՝

«...և անկարծակի դարդեան արք վաճարականք դարհուրե-
ցան» (1)*:

«...զղաւիւզ զհայրն Մուրկայ» (3):

«...շինեալ զամրոցն ար աքն Խորեան գետոյ» (4):

«...պատուական Բայտ խաչին դտանիցէ թէ ուր է» (8):

«...և ապա ճաշակեմ միս կամ այլ փաքուկ կերակուր» (8):

«...եւ արև տիկինն, յերեպագ արգային և առջեալ գնաց
զճանապարհն իւր» (12):

«...և պատուական մորվս զազանաց...» (18):

«...զոր ի Թղնին գրեալ էր...» (28):

«...զի անխաբն լինիցի յիշատակ...» (34):

«...զոր ջէ պատեհ...» (66):

«...գու զայդ դողուս և այլազգի երթաս...» (66):

*) Փակագծերում նշվում են չլինող

«...դէլ ջէ հկիլ» (74)*:

«...իջաւ ի ձիոցն և ընդացաւ հետևակ ընդ առաջ նորայ...» (63):

Այսպէս կարող է սխալվել միայն ինքնուրույն շարադրողը, բայց ո՛չ երբեք արտագրողը: Ուրիմն այն սխալները, որ մենք հանդիպում ենք Շապուհի գրքում, դա հենց իրենն է, Շապուհինը:

3. Խուլ հնչյունների դիմաց շատ հաճախ գտնում ենք ձայնեղներ, այսինքն՝ պ, տ, կ, ծ, ճ հնչյունների փոխարեն գտնում ենք բ, դ, գ, ձ, ջ և ընդհակառակն (տեղաշարժ գեպի ձախ):

Օրինակներ՝

«...սկսաւ զմեծայմեծ քանճառս տակցի խիլ» (3)*:

«...և առաջ ևլ գնաց երկիրն Վասքուրականի» (9):

«...և արեալ զքաղաքն Տարբանդ (18):

«Եւ Աշոտի հղեն Գ. որդի և անուանեաց զավագն՝ Գրիգոր Դէրէն, և միւսն Կադիկ, և երրորդին՝ Համադասք» (39):

«...և նոքա վսղահեալ հկին առ Դէրէնն...» (47):

«...Կարի ամպոխն են...» (70):

«...եբթային ընդ դաշտն անտեպ»:

«...հար ըոլմբովտ» (70):

«...հհար ըոմպով ի կողն նսրտ» (70):

Այդ երկու տեղաշարժերի հետևանքը տալիս է երկաստիճան խլաղուրդ բաղաձայնական սխտեմ, որ հարուստ է շնչեղ խուլերով:

բ փ

դ թ

ձ ջ

ջ ձ

գ ք

Այդ խմբին են պատկանում Տիգրանակերտի, Մալաթիայի և Ռոդոստոյի բարբառները, Հետևաբար Շապուհը խոսում էր այդ բարբառներից մեկն ու մեկով: Այժմ պետք է որոշել, թե զրանցից որը կարող էր լինել:

*) Փակագծերում նշվում են գրքի էջերը:

4. Այս հարցին պատասխանում է հեղինակի մի ուրիշ սխալը, դա ու-ի և ր-ի սխալն է. հեղինակը շատ հաճախ շփոթում է այդ երկու զրկերը, ուրիմի և հնչյունները, և գրում սխալ:

Օրինակներ.

«...արք վաճառականք...» (1)*:

«...դժոգաւորութիւն Հորոմոյ (3), գմիծայմեծ բանճառս ...» (3) որում կա խաչավայտն ձեռ...» (9):

«...փայտ խաչին ձեռոյ (9). թագաւորին մեռո» (9):

«...էար գամինայն յերկիրն (20). առքայն յերուսաղէմայ (21). արդ լուր կաց» (21):

«...յառուցեալ գնաց մաւտ ար տապանն» (23) և այլն:

Օրինակները վկայում են, որ հեղինակը ր և ո հընչյունների պարզ գաղափարը չունի: Հավանական պիտի համարիլ, որ այդ երկու հնչյունների արտասանությունը Շապուհի բարբառում թուլացած և շփոթված էր: Այդպես է Կիլիկիայի բարբառում Զեյթունի խոսվածքի մեջ, Սոարջի բարբառում, Հադրութի շրջանի Տուսիի խոսվածքում և այժմ Լինինականի շրջանի Փանիկ գյուղում: Նշանակում է հեղինակը խոսել և մի այնպիսի խոսվածքով, որը պատկանում է Մալաթիայի բարբառին, բայց ենթարկված է Կիլիկիայի բարբառի ազդեցութեանը: Ո՞րը կարող է լինել այդ խոսվածքը:

Ստեփանոս Սյունեցու վկայութեամբ, մեր խոշոր բարբառներից մեկն է 4-րդ Հայքի բարբառը:

Աշխարհագրորեն Մալաթիան ընկնում է 4-րդ Հայքին մոտ շրջաններում, հետևաբար կարծեցյալ Շապուհ Բագրատունին խոսել է Չորրորդ Հայքի բարբառով:

Այս եզրակացությունը թելադրում է անելու հետևյալ նոր եզրակացությունները.

1. Մեզ հայտնի է, որ Չորրորդ Հայքում Բագրատունիներ չեն եղել, նրանց հողատիրությունը եղել է հյուսիսային նահանգներում, հետևաբար գրքի եեղիմակը Բագրատունի չի:

2. Մալաթիայի բարբառի հնությունը հասնում է 10-րդ դարին, որովհետև անվիճելի է, որ կարծեցյալ Շապուհ Բագրատունին 10-րդ դարի հեղինակ է:

*) Փակագծերում նշվում են գրքի էջերը:

3. Սյունեցու հիշատակած Զորրորդ Հայքի բարբառը ընդ-
գրկում է Տիգրանակերտի, Մալաթիայի և Ռոդոստոյի (մասամբ
Խալքերդի և Յերզնկայի) բարբառները։ Նրա հիմնական հատ-
կանչական գիծը ձայնեղների տեղաշարժն է դեպի հեռավոր
աջ (երկրորդ աստիճանի տեղաշարժ) և խուլ հնչյունների տե-
ղաշարժն է դեպի ձախ, որից ստացվում է երկաստիճան բա-
ղաձայնական սխտեմ, շնչեղ խուլերով առատ։ Այդ դեպքում
Մալաթիայի և ժյուս բարբառների սխտեմի հնությունը կհաս-
նի 7-րդ դարին։

4. Հայերեն բարբառախմբերի հիմնական սխտեմը դոյու-
թյուն ունեւ 7-րդ դարում նույն հարաբերությամբ, ինչպես որ
այժմ է։

Р е з ю м е

ИЗ ИСТОРИИ АРМЯНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕЧИ

В 1921 году была издана неизвестная рукопись, рассказывающая об исторических событиях в Армении до начала 10-го века (914—20 г.). Рукопись издателями была озаглавлена: «Шапуха Багратуни История Армении»^{*}: у историка 10-го века, Ованеса Драсханакерци, упоминается некий Шапух Багратуни, который написал историю на крестьянском языке.

Это упоминание повторяется у некоторых последующих историков почти в таком же духе.

Рукопись этого историка не была найдена, но она интересовала как историков, так и лингвистов. Поэтому то издание вышеназванной рукописи под именем Шапуха Багратуни вызвало оживленный интерес. Рукопись не имела титульного листа и поэтому издатели сами на основе своих исследований пришли к заключению, что эта рукопись должна была быть «Историей» Шапуха Багратуни.

«История» написана на древне-армянском языке, но с большим количеством языковых и орфографических ошибок. Исследование всех этих ошибок может выявить весь тот слой народной речи, который просочился в рукописи, благодаря тому, что автор плохо знал древне-армянский язык и в процессе изложения мыслил на своем родном диалекте.

Можно было бы сделать предположение, что изменение в языке внесены переписчиками последующих веков, но характер этих изменений и ошибок не оставляет сомнения,

^{*} Պատմութիւն Շապհայ Բագրատունւոյ. ի լոյս տօժին Դ. Տէր-Մկրտչեան և Մկրտչ եպիսկոպոս, Էջմիածին, 1921.

что они допущены самим автором. Обычно переписчики старались придерживаться тексту, поэтому их ошибки бывали случайные, относящиеся к какой-нибудь морфологической или орфографической категории или же коверканию какого-либо слова. Но, присматриваясь внимательнее к тексту Багратуни, можно заметить, что ошибки допущены по определенной системе языкового мышления, по которой можно восстановить тот диалект, на котором говорил автор.

В настоящей статье нами разобрана лишь одна сторона этих ошибок, а именно, нарушение системы согласных древне-армянского языка в начале слова.

Известно, что в древне-армянском языке по качеству произношения имелись три степени озвончения по следующей схеме:

բ	պ	փ	б	п	ph
դ	տ	թ	д	т	th
ձ	ժ	յ	дж	тс	ц
ջ	ճ	չ	дж	тш	ч
գ	կ	ք	г	к	kh

В ошибках предполагаемого Шапуха бросается в глаза последовательное нарушение этой системы, а именно, замена звонкого ряда **բ, դ, ղ, ք** глухими придыхательными, т. е. передвижение согласных вправо (второе передвижение согласных звуков в системе армянских диалектов). Одновременно с этим замечается озвончение согласных глухого ряда т. е. передвижение влево:

պ	տ	կ	→	բ	դ	ք
п	т	к	→	б	д	г

После этого получается система согласных в две степени озвончения, а именно:

բ	փ	б	ph
դ	թ	д	th
ձ	յ	дж	ц
ջ	չ	дж	ч
գ	ք	г	kh

Что такое передвижение согласных не случайное, доказывает тот факт, что автор допускает обратные своей системы ошибки т. е. глухие придыхательные звуки передает знаками, соответствующие звонким согласным, например:

«*լէ*» вместо «*լէ*», «*րիփիւղ*» вместо «*փիփիւղ*», «*արգիշիւ*» вместо «*արգիշիւ*» и т. д.

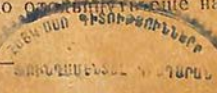
Такие ошибки только возможны в том случае, если текст излагается, а не переписывается, так как в этом случае у пишущего, который в устной своей речи произносит глухие придыхательные в тех случаях, когда в древне-армянском языке имеются звонкие, возникает сомнение и относительно тех случаев, когда в древне-армянском языке начинается слово с глухим придыхательным звуком. Поэтому и он допускает обратные ошибки, т. е. он не разбирается в разнице произношении букв, соответствующих звонким и глухим придыхательным звукам. Это не оставляет никакого сомнения, что допущенные в рукописи ошибки принадлежат автору.

Выяснив систему согласных в живой речи самого автора, можем прийти к следующим выводам:

1. Автор говорил на Малатийском диалекте, так как этот диалект по системе передвижения согласных буквально совпадает с системой ошибок автора.

2. Автор не является Багратуни, значит он не Шапух Багратуни, так как Багратуни могли говорить на диалекте Тарона, Муша или Спера (диалект Карина), потому что они имели владения лишь в этих районах.

3. Система Малатийского диалекта засвидетельствована в 10-ом веке, значит имеет тысячелетнюю давность, при чем эта система не нарушена до сих пор; а если иметь ввиду показания Анонима, писателя 7-го века, указывающего, что звонкий согласный (губной) в некоторых диалектах произносят, как глухой придыхательный, то свидетельства о существовании системы согласных Малатийского диалекта надо отодвигать еще на три века вглубь древности.

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0629879

(204)

4m4
1821

Доктор проф. А. ТАРИСНИ

ИЗ ИСТОРИИ АРМЯНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕЧИ

Изд. Нел. Института, Ереван, 1910 г.